

MONOSTORY KLÁRA

Keresztury Dezső fondja az Országos Széchényi Könyvtárban

Az ember egyik legnagyobb találmánya az írás: az elrepülő szó megrögzítése. A kéziratokat mindig is igen nagy becsben tartották: gyűjtötték, elraktározták, vizsgálták, a tudománynak is nemcsak szolgája, de tárgya is lett. Főként azért, mert amit megőrzött: a szöveg volt a fontos. A gyűjtemények a szövegek kedvéért jöttek létre, a levéltárak is, a könyvtárak is. Később, a könyvnyomtatás feltalálása után a kéziratárak ezeknek csak részei lettek. De a kéziratok dokumentum értéke, fontossága a mai napig megmaradt. Az egyes tárgykörök, főként személyek körül létrejött gyűjtemények a fondok. Minden fondnak megvan a története, de arról legtöbbször néhány soros, rövid feljegyzés formájában tájékozódhatunk csak a fond-jegyzék fejlécén: mikor, honnan, esetleg milyen körülmények között került a fond anyaga a kéziratárba.

Mikor írni kezdtem az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában lévő 177. fond történetét, ennél többre törekedve eddig még járatlan úton indulok el.

A fondok feldolgozása több tényezőtől függ. Kerülhet a Kézirattárba előrendezett anyag, de „ömlesztett” is; amikor valamilyen okból — ötletszerűen összeszedett papirosok, szállításnál — vagy később — történt összekeveredés stb. miatt — komoly és időigényes erőfeszítésre van szükség az anyag elrendezésekor. Lehet a fond tartalma szerteágazó, bonyolult összefüggésekre utaló, mennyisége igen nagy, — vagy viszonylag kevés és könnyen áttekinthető. A legtöbb fond „hagyaték” jellegű, vagyis lezártnak tekinthető, de még akkor is megtörténhetik, hogy később kiegészítő, esetleg sok mindent módosító anyag kerül hozzá. Az utólag előkerült kéziratok vagy dokumentációs anyag nem kell, hogy „felborítson” valami eszményi rendet, hanem mindenképpen gazdagodást jelent: újabb adalékok fölbukkanása minden szakmabélit érdeklődéssel tölt el. A jelen esetben, Keresztury Dezső fondjának esetében a legfontosabb és legkiemelkedőbb tény az, hogy *élő* fondról van szó: élő és alkotó személy fondjáról, amely átadása óta szinte évente rendszeresen gyarapodik, és amely átadása mikéntjében bizonyos szempontból teljesen egyedülálló.

Keresztury Dezső fond-létesítésének körülményei

Keresztury Dezső feleségének, Seiber Máriának 1975-ben bekövetkezett halála és saját nyugdíjba vonulása után döntött úgy, hogy kéziratait, okmányait, gazdag levelezését átadja az Országos Széchényi Könyvtárnak. A megvalósítás írásbeli rögzítésére 1976-ban került sor. Az átadás — adományozás — addig példa nélküli módon történt: az adományozó e cselekedetével egyúttal a Nemzeti Könyvtár mecénásai sorába került. Hagyományozásáról szóló írásos feljegyzését szó szerint közlöm:

Az Országos Széchényi Könyvtár Főigazgatójának, Budapest

Az Országos Széchényi Könyvtár nekem igen nehéz időkben kedves munkahelyet, baráti légkört és megbecsülést biztosított. Ezért is érett meg bennem a szándék, hogy kézirataimnak és levelezéseimnek gyűjteményét a Könyvtár Kézirattárába helyezem el. De szeretnék hozzájárulni ahhoz is, hogy megújuló Nemzeti Könyvtárunkban — ahol egykor a könyvtártudomány, az irodalomtörténeti és művelődéstörténeti kutatások egyik fontos műhelye működött — a könyvtárosok munkakörükön kívüli tudományos munkássága fokozott megbecsülésben részesüljön.

A gyűjteményt alapítványszerűen kívántam volna e cél szolgálatában a könyvtárnak adományozni. Kezdeményezésemre azonban azt a tájékoztatást kaptam, hogy alapítvány létesítésére a hatályos jogszabályok nem adnak módot. Ezért hozzájárultam, hogy a Könyvtár a gyűjteményt a szakértői által, a jelenlegi hazai árszintnek megfelelően megállapított és a Főigazgató által jóváhagyott áron megvásárolja. Az adás-vétel megtörténte után a vételárat, 275.000 (kettőszázhetvenötezer) forintot mintegy „alapítványi” tőkeként kívánom lekötni az Országos Széchényi Könyvtár javára, az alábbi célra és feltételekkel. Felajánlásom életem fogyatagáig közérdekű célra való kötelezettségvállalásnak, hagyatékom szempontjából pedig közérdekű meghagyásnak tekintendő.

1) Az OSzK — főhatósága jóváhagyásával — kötelezi magát, hogy a Keresztury Dezső által tartósan lekött bankbetétet kezeli, a vele kapcsolatban esetleg felmerülő adminisztrációs teendőket elvégzi, a mindenkori törvényes kamatot 1977-ben először, azt követően évente — egyéb jutalmazásaiktól elkülönítve — két munkatársának a 2. és 3. pontokban foglaltak szerint való jutalmazására fordítja.

2) Az évente közzétett pályázatok eredményét bizottság bírálja el. Ennek elnöke a főigazgató, tagjai a főigazgató-helyettesek, a tudományos titkár és a kéziratár osztályvezetője. A bizottság ítéli oda a jutalmakat; ha szükséges, a munkák szakmai megítélésére szakértőket is meghívhat.

3) Jutalmazandó a könyvtár állandó munkatársai által, munkaköri feladataikon kívül elért két legjelentősebb tudományos teljesítmény, eredmény. Első renden egyéni, kivételesen társas munka is jutalmazható; indokolt esetben egy-egy készülőben lévő dolgozat is befezéshez segíthető. Érdemes teljesítmény híján a jutalmazás elmarad; más jutalmazásra a kamatok nem fordíthatók. Az oda nem ítélt jutalmak összege, ugyanúgy, mint a gyűjteményt még kiegészítő újabb iratok vételára az alaptökhöz csatolandó.

Budapest, 1976. november 11.

[aláírás]

(dr. Keresztury Dezső)

Fontos tudni, hogy még aktívan alkotó személy effajta adományozására — amikor nem egy-egy művet, hanem egész „életművet” adott át valaki könyvtárnak, kutatási intézménynek — alig volt korábban példa. Amikor Louis Aragon 1977-ben (!) hasonló módon — de alapítvány létesítése nélkül — a párizsi Országos Tudományos Kutatási Központnak (CNRS) adta a maga és elhunyt

felesége, Elsa Triolet életmű-gyűjteményét — tehát egy évvel Keresztury Dezső elhatározása után —, az erről nyilatkozó riportalany, a kéziratokat öröklő kutatóintézet (ITEM) tudós igazgatója csupán Victor Hugo végrendeletére tudott hivatkozni előzményként, aki 1881-ben avval a kikötéssel adta át kéziratait a párizsi Bibliothèque Nationale-nak, hogy minden meglévő és holta után előkerülő kézírata erre az intézményre szálljon, amely „egy napon az Egyesült Európa Nemzeti Könyvtára lesz.”

A fenti előzmények után csak 1989-ben került sor — tudomásom szerint — hasonló eseményre: „Dürrenmatt ösztönző példájá”-ra, aki egy hónappal váratlan halála előtt írta alá hagyatéki ajándékozási szerződését a Svájci Irodalmi Archívum számára. Példája valóban ösztönzőnek bizonyult: 1992 januárjában három újabb, élő és alkotó szerző adta át kéziratait ugyancsak a Svájci Irodalmi Archívumnak.

A Keresztury-alapítványról

Keresztury Dezső kézírattári fondjának egyedülálló volta éppen abban a kikötésben áll, hogy írásai és levelestára átadása mellett egyúttal nagyvonalú alapítványt is létesített a Széchényi Könyvtár munkatársai számára. Erre még soha nem volt példa más könyvtárak vagy archívumok gyakorlatában. Így vált a fond adományozásnál többé: miközben a Kézírtár anyagát gyarapítja, egyúttal a könyvtárosok tudományos munkáját is támogatja.

Mivel hasonló jelenségre — mint jeleztem — még nem volt példa, ezért még 1977-ben is a Keresztury-pályázatnak ill. Keresztury-jutalomnak jogi szentesítését kellett először elrendezni. Ennek megtörténte után 1978. április 26-án tette közzé a könyvtár igazgatója az első pályázati felhívást, ami azóta minden évben újra napirendre kerül.

Idetartozik, tehát megemlítem, hogy Keresztury Dezsőnek régi kívánsága volt egy *Arany-bibliográfia* elkészíttetése. 1979 decemberében kérte ezt először írásban, hogy a pályázaton belül tegye ezt a könyvtár lehetővé. Jóború Magda — az akkori főigazgató — 1980-ban azt válaszolta: „... egyelőre senki sincs könyvtárunkban, aki megfelelő tudással rendelkezne egy ilyen bibliográfia elkészítéséhez...”. A tárgy 1985-ben megint szóba került, de megvalósítására akkor sem került sor.

A bevett szokás szerint a pályázatra általában *jeligés* munkák érkeznek. De bíráltak a pályázaton belül már kiadott (megjelent) könyvet vagy doktori értekezést — természetesen publikálatlan dolgozatokat is. Az utóbbi fajtából szerencsés esetben belső publikáció is válhat: megjelenhetik az OSzK-Évkönyv hasábjain.

A beérkezett és jutalmazott pályaművek száma — az eredeti elgondolástól némileg eltérően — változó. Ez attól is függ, hány pályázó jelentkezik egyazon

évben. A szám eddig kettő és kilenc között ingadozott. A bizottság tehát adott esetben több jutalmat is adhat ki, nemcsak kettőt.

A Keresztury-díjak mindenesetre többlet-munkáért végzett megérdemelt elismerést jelentenek, az alapítvány pedig évente megújuló, friss, buzdító kihívás alkotó munka végzésére.

Keresztury Dezső kéziratári ill. Széchényi Könyvtári munkásságáról

Nem lényegtelen tudni, hogy Keresztury Dezső 1950-től dolgozott a Széchényi Könyvtárban, miután előbb a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka volt. A Széchényi Könyvtár keretein belül előbb a Kézirattár, majd a Színháztörténeti Osztály, végül a Történeti Különgyűjtemények főosztályának volt a vezetője. Itt most különösen a Kézirattárban végzett munkássága érdemel kiemelt figyelmet. Személyéhez fűződik több jelentős hagyaték megszerzése: Szabó Dezsőé, a Babits-hagyatéké, két részletben, a hanganyaggal együtt, — s néhány kisebb jelentőségű, de érdekes egyéb gyarapítás is. Értékes munkát végzett irodalmi kiállítások megrendezésével. Bizonyos mértékig ehhez a tevékenységéhez kapcsolódik pl. *A magyar irodalom képeskönyve* c. kiadványnak elkészítése is.

A könyvtárak államosításakor veszélybe kerültek jeles vidéki könyvtárak: műemlékkönyvtárak. Ezek megmentése is az ő érdeme. Pedagógusi hivatását meg nem tagadva — hiszen az Eötvös Collegium tanára, majd igazgatója is volt korábban — szeminárium jellegű foglalkozásokat tartott a fiatalok számára, ahol beszámolhattak készülő tudományos terveikről, munkáikról. Részt vett a Kézirattár mindennapi munkájában is: ő kezdeményezte a fondok kialakítását; fondfeldolgozó tevékenységéről tanúskodnak keze vonásai egy-egy palliumon vagy kézírásos katalógus-cédulán.

A Keresztury-fond szerkezete, tartalma

Keresztury Dezső szóbeli közléséből tudom, hogy amikor ő az Országos Széchényi Könyvtárba került, a Kézirattárban még alig volt modern szerzői anyag, de fondszerűen kezelt személyi hagyaték sem. Az első személyi hagyaték, amely a hagyatékok fondszerű kezelésének modern gyakorlatát az Országos Széchényi Könyvtárban megnyitotta, az 1952-ben — e feltétellel — átadott Babits-hagyaték volt.

Egyébként — bár rendszeres gyarapodás addig is volt a könyvtárban — Windisch Éva 1974-ben írt munkája: „Fondok az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában” megfogalmazza, hogy maga a FOND fogalma is — 1974-ben!

— még csak néhány éve fordult elő a kéziratári szókincsben. Ezért e dolgozatában szükségesnek is tartotta az elnevezés levéltári értelmezését szó szerint idézni, majd kéziratári vonatkozásban maga megfogalmazni. Egyúttal leszögezte az azóta is használatos szerkezeti sorrend elveit. A fondok száma ezután gyorsan gyarapodott. Mikor Keresztury Dezső adományozására került sor, az ő fondja már a 177. számot kapta. Egyébként ilyen nagy terjedelmű fond nem igen akad Kéziratárunkban. Már előrendezésén is többen dolgoztak, egymástól függetlenül. A beérkezett anyag meglehetősen össze volt keverve, a feldolgozók váltogatták egymást. Sok gondot okozott a levelezésben a sok olvashatatlan aláírás, a feldolgozó — vagy feldolgozók — számára ismeretlen levélírók azonosítása.

Amikor 1982-ben átvettem a fondot, nagyjából készült már valamilyen rendezés. De részben az említettek miatt — olvashatatlanság — másrészt, mert folyamatosan érkezett új anyag, amelynek a Múzeum körüli épületben megfelelő tárolására sem igen jutott hely, az iratsomók könnyen elkeveredtek, a feldolgozó időhiány miatt sok mindent még figyelembe se tudott venni, ezért lényegében újra kellett kezdenem: kiegészítenem, korrigálnom a munkát. Saját dolgomat nagyon megkönnyítette az a körülmény, hogy állandó személyes kapcsolatot tudtam tartani a fondalapítóval: már korábban is dolgoztam mellette, valamennyire ismertem állandó körét, eléggé alaposan a munkásságát, — amit pedig nem tudtam, azt megkérdezhettem. Szerkezeti felépítésében a 177. fond a már említett, 1977-ben megállapított általános szabályokat követi.

De mivel *élő* fondról van szó: napjainkban is cselekvő, aktív társadalmi és tudományos életet élő szerző fondjáról: a gyarapodás elkerülhetetlenül újrakezdéseket jelent ebben a sorrendben. Így például a levelezés-anyagban ugyanannak a személynek későbbi időben (évben) érkezett leveleinél, de előfordul korábbi életszakaszhoz tartozó, ám később beérkezett kézirat fogalmazványok esetében is. A gyarapodást: az „új folyamat” a fond-jegyzék mindig pontosan feltünteti, a levelezésnél a jegyzékkel párhuzamosan készülő levelestári cédula-katalógus könnyíti meg az eligazodást. A feldolgozásnál megfigyelhető magának a feldolgozóknak a fond anyagához való viszonyulása is. Míg kezdetben — elődei példáját és a szokásos gyakorlatot követve — inkább csak gépiesen regisztrálta az anyagot, később egyre inkább törekedett a kéziratok pontos adatainak (keletkezéstörténeti sorrendjének) föltérására és — ha röviden is — a fondjegyzékben való feltüntetésére. Evvel közeledik az általános európai szabványhoz is. E téren ez a fondjegyzék bizonyára eltér a korábban feldolgozott más fondok jegyzékeitől.

A Windisch Éva által megfogalmazott szokásos sorrend hagyománya szerint a 177. fond is *a szerző személyére* vonatkozó iratok, dokumentumok számbavételével kezdődik.

E fejezetnél két jellemző vonás figyelhető meg:

1. Mivel a fond időszakonként (általában évente) gyarapodott, többször is került a Kézirattárba e témakörbe tartozó régebbi, de később előkerült anyag.

2. A legerőteljesebb — vagy legfeltűnőbbben — ez a dokumentum-rész tárja a tanulmányozó elé — Keresztury Dezső életpályáját nyomon követve — a kor, a 20. század magyar társadalom- illetve kultúrtörténetét.

Keresztury Dezső személyes irataiból, valamint a fondban elhelyezett írásos emlékeiből széles spektrumú képet szerezhethünk a magyar vidéki köznemesi családok műveltségéről, szokásairól, vagy az egész 20. századi magyar értelmiség viszonyairól, tevékenységéről is. A megmaradt — megőrzött — anyagot tanulmányozva nyomon követhetjük a fond-alapító pályafutását, rendkívül széleskörű érdeklődését és tevékenységét. Megőrzött egyetemi leckekönyve, bécsi diákkorából származó írásos feljegyzései, berlini lektori évei, az Eötvös Collegiumban való tanári, majd igazgatói működése, kultuszminiszteri évei, utána az Akadémián, aztán az Országos Széchényi Könyvtárban végzett tevékenysége éppúgy kiolvasható a fondból, mint gazdag irodalmi, irodalomtörténeti, kultúrszervezői és egyéb tevékenysége. A meghívók, felkérések, köszönetnyilvánítások, szerződések, beszámolók több évtized, majdnem egész századunk történelmének, kultúrájának színes, értékes őrzői. De föltáruul a fondból a szépíró: a költő és műfordító tevékenysége is. Szerzői kéziratok eddig még kellőképpen ki nem aknázott kincsei a fondnak. Fejlődéstörténetet is lehetne rajzolni ezekből: hiszen töredékesen ugyan, de maradt valami Keresztury Dezső diákkori „zsengéi”-ből is, olyan darabok, amelyeket eddig még senki nem tanulmányozott. A modern kéziratkutató érdeklődéssel foglalkozik a szerzői „füzetek”-kel: olyan noteszek, füzetek érdeklik, amelyekbe — sokszor sok egyéb, néha egészen mellékes feljegyzés mellett — későbbi fontos írások első vázlatai, töredékei kerültek. Keresztury Dezső fondjában is találhatók ilyen „vegyes témájú” füzetek. Egyébként — módszerét változtatva — ő is, mint a legtöbb szerző, válogatás nélkül írt, jegyzetelt a legkülönbözőbb papírlapokra, akár neki címzett, éppen kéznél lévő levélboríték hátoldalára is. Ez sokszor igen fontos időpont-meghatározó tényező egy-egy munka keletkezési idejének megállapításakor.

Az 1989-ben megjelent *Határok, frontok* c. verseskötet egyik darabja például a *Látomás*, amelynek első változatát egy 1984 februárjából való levélboríték verzőjén találtam meg:

A kert legfelső végiben,
 hová ősz térdem nem bocsát,
 látom, feltűnik, megpihen,
 s lengeti gyümölcskosarát,
 szólok: meg ne botolj, szívem!
 Int: tenyerén hord a világ:
 jön a gyeplépcsőn lefelé. . .

— aztán átírt, áthúzott sorok.

Abban az évben adta ki *A kedves után* c. verseskötetét, — amelyből ez a vers kimaradt. De a megőrzött levélboríték tanúsítja a keletkezés első fázisának idejét, alakját. A végső változat több helyen megváltozott. — Ez a kézirat nem a fondból való. De ott található az *Igazat szólj!* c. vers kézírata, amely ugyanabba a kötetbe való és szintén levélborítékon született meg. Ez a vers későbbi: ugyanabból az évből való, amikor a verskötet megjelent. A levél ugyanis Diana Bartcher kezébe kellett volna, hogy jusson, Cambridge-be, ahonnan azonban 1988. május 4-én visszairányították a feladónak. Így hangzik:

Ha mást súgna is az érdek,
csak igazat szólj.
hallgass, ha bölcsebbnek véled,
csak igazat szólj.
Ha szívedben indulat éled
csak igazat szólj
ember vagy, bánd meg vétked
(de) csak igazat szólj!

Ez majdnem változatlan formában került be az említett *Határok, frontok* kötetbe, s nem is feküdt több évig a szerző fiókjában, mint az előző példa.

A fond főszereplője természetesen maga a fond-alapító. De szép forrásanyagot kínál rokonságának nemcsak levelezése, hanem egyéb írásos hagyatéka is. Megint csak példaképpen emelem ki az Ottava család írásos emlékeit. Ottava Ignác szemész-orvos, egyetemi tanár volt. Felesége, Fodor Józsa lett a Keresztury gyerekek keresztanyja. Ő is, testvére, Fodor Riza is tanítónők voltak. Hagyatékukból kor- és kultúrtörténeti érdekesség az Ottava Ignác nemesítése alkalmából küldött gratulációk megőrzött gyűjteménye — köztük fontos személyektől is —, de ugyanilyen figyelemreméltó Ottava Ignácné levelezése, barátainak, rokonainak írt verses köszöntői, kalligrafikus, szép írással, rajzokkal díszített iskolai füzetei, úti jegyzetei, vagy Fodor Riza *Orvosi zsebnaptára* (1908-ból), amelybe 1923 és 1932 között vegyes tartalmú feljegyzéseit írta. Köztük szívesen lemásolt, vagy éppen maga költötte verseket. Ottava Ignácék egyetlen fia, Ottava Gábor az első világháborúban, 1917-ben halt hősi halált. A fondban tőle is található levél.

Némi figyelemmel összeállítható az iratokból és a levelezésből a Keresztury család történetének körvonala is. Ugyanilyen dokumentum értékű Keresztury-né, Seiber Mária családi iratainak gyűjteménye, levelezése, és fontos forrásanyag testvérének, Seiber Mátyásnak számos családi illetve zenei vonatkozású írása, vagy a szerepléseiről, működéséről szóló híradások. Utóbbira érdemes e helyen egy kicsit bővebben kitérni, mert ez a Kodály-tanítvány zeneszerző, aki Angliában kapta meg az őt megillető elismerést, itthon máig is meglehetősen ismeretlen. Seiber Mátyás 1905-ben született Budapesten és 1960-ban halt meg Dél-Afrikában, egy tragikus autóbaleset következtében. Zenei tehetsége már gyermekkorában megmutatkozott, erősen muzikális hajlamú családjában.

A Zeneművészeti Főiskolán cselló és zeneszerzés szakot tanult. 1927-ben méltánytalanul megtagadták tőle egy nevezetes és anyagilag jól támogatott pályázat díját, pedig Kodály Zoltán is, Bartók Béla is őt emelte ki, mint legtehetségesebbet. Tulajdonképpen ez az esemény döntötte el későbbi sorsát. Először Németországba ment, ott tanulmányozta a jazzt, és komoly tanulmányt írt róla, amely Lipcsében jelent meg. Utána elszegődött egy luxusgőzös zenekarába csellistának. A folytatás: Frankfurt am Main zeneművészeti főiskolája már előbb fölfigyelt rá, s mikor jazz-tanszéket állított fel, őt hívta meg oda tanárnak. Tanári kinevezését szikratávírón kapta meg a luxushajón, a nyílt tengeren. Az ajánlatot elfogadta. Az első gratulációt ehhez mesterétől, Kodály Zoltántól kapta. — Az első hivatalos jazz-tanszéket a konzervatív körök tiltakozása ellenére állították fel Frankfurtban. 1933-ig működött, akkor betiltották. Seiber Mátyás 1935-ben Londonba költözött. Ott bontakozott ki igazi karrierje. Zenepedagógus, zeneszerző, zenetudós volt, mindegyik minőségében kiemelkedő. Megalapította a népszerű The Dorian Singers kórust. Angliában ő tette híressé Bartók és Kodály műveit, de az újabb magyar szerzőket is népszerűsítette a BBC-ben. Alkotóművészete igazán a háború után években bontakozott ki. Fő művei a *Faust*, a *Nocturno kürtre és vonószenekearra*, de a csúcspont az *Ulysses-kantáta*, amelyet Joyce regényének utolsóelőtti fejezetére komponált. A sajtó úgy emlékezett meg akkor róla, hogy egy csapásra a modern zene egyik vezető alakja lett. Egykori mesterei példáját követve ő is végzett népzenei kutatásokat. Egy ilyen expedíció során ment el végzetes útjára Dél-Afrikába.

A Keresztury-fondban meglehetősen gazdag anyagot találunk róla, illetve tőle. Számos levelet Keresztury Dezsőhöz, Keresztury Dezsónéhez, testvéréhez, szüleihez. De vannak itt hozzá írt levelek, családtagoktól, barátoktól, muzsikusoktól. Őriz a fond több Seiber-másolatot: egy korai jegyzőkönyvét Frankfurt am Mainból, autográf kottalejegyzéseket, angol és magyar nyelvű előadás-szövegeket, újságkivágatokat szerepléseiről, műsorokat s néhány fényképet is. — Amint Kodály *Visszapillantás* c. munkájában szép sorokat szentelt neki, Keresztury Dezső *Egy korán eltört zeneművészre (In memoriam Mátyás Seiber)* c. versében állított neki emléket az *Égő türelem* c. verseskötetében.

A személyes vonatkozású iratok után, amelyeket eddig — néhány látszólagos kitéréssel — körvonalaztam, röviden azt kívánom megmutatni, ami a fondképző közéleti, egyesületi, stb. tevékenységére világít rá az iratokból.

A legfontosabbakra már sor került. De érdemes visszatérni Keresztury Dezső fiatalkorának arra a szakaszára, amikor Berlinben magyar lektor volt az egyetemen, mert tevékenységének sok későbbi folytatása lett. Egyrészt a német nyelvterület kultúrájában való jártassága hozta magával, hogy oszlopos tagja lett pl. a Grillparzer-Forumnak, a Lenau-Gesellschaftnak, állandó kapcsolatot tartott a hamburgi Katolische Akademie működésével. Részben cikkek, tanulmányok, részben a levelezés mutatnak meg sokat életének erről az oldaláról.

Mindkét irányú — németről magyarra és megfordítva — műfordítói tevékenysége (amiről később lesz még szó) szintén ebből a korszakból eredeztethető.

Ezután csak a legkiemelkedőbb közéleti tevékenységére szorítkozva, szükségesnek tartom, hogy némi magyarázatot fűzzek Keresztury Dezső miniszteri iratainak természetére vonatkozóan. A fond viszonylag meglehetősen terjedelmes levél-anyagot őriz a miniszteri levelezésből. De erről tudni kell, hogy jóformán csak a *személyi* levelezés van benne. Ugyanis lemondása után a miniszter mindent érintetlenül hagyott az irodájában, mások viszont fölforgatták azt. Ezért, ami személyes levelezéséhez tartozott, azt összecsomagolta és magával vitte. Kétféle irattár volt addig: hivatalos és személyre szóló. Eljárása ezért teljesen kifogásolhatatlan volt. Egy ládányi anyagot az elszállítottakból később egy nagy háztakarításkor lakása padlásáról elvittek. Közben felesége gondosan összegyűjtött minden újságkivágatot, ami a kultuszminiszterre vagy a minisztériumi munkára vonatkozott. Ez a kivágat-gyűjtemény (ami kis híján selejtezésre került és csak a könyvtár költözésekor került elő) később igen fontos forrás-anyagnak bizonyult: többet lehetett megtudni belőle, mégpedig a tematikus sorrendben elvégzett elrendezése után, mint a hézagos személyi levelezésből. Később térek majd vissza arra, hogy egy kutató már kandidátusi szakmunkát is írt erről a témáról, éppen a mi Kézirattárunkban lévő fond hathatós segítségével támaszkodva.

Szólni kell a miniszteri iratok keltezéséről is. A legtöbb beérkezett iraton két keltezés volt: az érkezés (vagy feladás) és az elintézés (ad acta) dátuma. Némi fontolgtatás után az utóbbit vettem figyelembe a rendezésnél. Egyébként pedig az éveken belül hónapokra bontottam az anyagot a könnyebb eligazodás kedvéért. Kiemelkedő személyek leveleire a levéltári utalókban utaltam.

Akadémiai könyvtári irat kevés került a fondba, csak néhány szigorúan személyes vonatkozású írás. Az OSzK-val kapcsolatban 31 db található a fond-iratok között. Ennél sokkal több Keresztury Dezsőre vonatkozó irattári anyag van — sajnos, amint tapasztaltam: eléggé rendezetlenül — az intézmény nagy irattárában. Alighanem munkaerő-hiány miatt az éves anyagokon belül meglehetősen ömlesztve áll a sok irat, sziszifuszi munka valamit megtalálni. Találunk viszont Keresztury Dezsőtől származó leveleket mások fondjaiban: példaként a fondok közötti összefüggéseknek.

A fond következő — és legfontosabb — témaköre a *saját művek* csoportja. Ezen belül találunk prózai és verses műveket, azaz azok kéziratainak, előszövegeinek minősülő mindenféle változatát: kézzel írt kéziratot, gépiratot autográf javításokkal vagy anélkül, már kinyomtatott, de tovább javított kivágatokat. Van itt jegyzetfüzet, notesz, különálló lapok, apró cédulák, korrektúra-példány, sőt újságkivágat is, vagy — amire példát mutattam — levélboríték üresen maradt helyére írt följegyzés. A kéziratok nagy — és legértékesebb része: előszöveg, de sok kidolgozott, befejezett, kész mű előzetes gépelete is került ide. Az is

munkapéldány. Az írás is többféle: ceruza, tinta, gépírás — sokszor ugyanazon a lapon váltakozva is előfordulnak, esetleg többféle színű tintaírás is akad ugyanazon a lapon.

A „zsenégék”-ről már szoltam. A prózai művek között mennyiségben az Arany Jánossal foglalkozó kéziratok vezetnek: Keresztury Dezső előtanulmányai legfőbb művéhez, a nagy Arany-monográfiához. (*Mindvégig*. Szépirodalmi Kiadó, 1990.) Megtalálhatók itt az Arany János kritikai kiadás körüli munka dokumentumai is, hasonlóképpen a Batsányi kritikai kiadáshoz tartozók, amelynek nagy része szintén Keresztury gondos filológiai munkájának eredménye. Feldolgozása menetét — az anyaggyűjtést is — megtalálhatjuk a fondban.

Igen fontos a saját művek között a Babitscsal foglalkozó sok írás. A Babits-hagyaték kuratóriumának elnökeként igen harcos tevékenységet fejtett ki Babits rehabilitálása körül — a fondban ennek is nyoma van. Ugyanígy kiemelkedő — nemcsak tárgyában, hanem mennyiségével is — a Madáchcsal foglalkozó munkák kéziratmennyisége. Színháztörténeti szempontból is fontos ez, mert Keresztury Dezső dolgozta át mai színpadra a *Mózes*t és a *Csák végnapjait*. Ezekből — és ezekről — bőven meríthet tudnivalót egy leendő kutató. A kéziratok között van német nyelvű is, német közönség számára szánt munkák kézírata. — Feltűnő és jellemző Keresztury Dezső zenei, képzőművészeti, színház, balett, film iránti érdeklődése: mindezekről írt, mindnek megtalálható a nyoma a fondban. De kiolvashatjuk a kéziratból, hogy ugyanolyan elmenten foglalkozott a múlt neves — vagy éppen elfelejtett — képviselőivel, mint a legújabb nemzedék alkotó tagjaival: kortársai, sőt tanítványai munkásságával.

Úgynevezett „Vegyes tárgyú írásai” között több kuriózum akad: pl. írásos beszélgetés-töredéke Várkonyi Nándorral — Kodolányiról, Veres Péterről, saját műveiről. Ez a mindössze hat főlioni keltezetlen írás részben Keresztury Dezső, részben a még máig sem eléggé értékelt Várkonyi Nándor kézírását őrzi.

A verskéziratok természetesen külön csoportot alkotnak. A kutatás számára ezek nyújtják a legtöbb tanulmányozni valót, hiszen nem kész versek lemásolt kézíratai vannak itt, hanem fogalmazványok, töredékek, vázlatok és variánsok: előszövegek, a lehetőség szerint — főleg a fondfeldolgozás későbbi menetében — már a keletkezés sorrendjében elrendezve, a cím nélküli töredékek jó része megfejtve.

Jelentősek Keresztury Dezső verses és prózai műfordításai is, — ezek között is akadnak igen figyelemreméltó variánsok, munkapéldányok. Természetesen elsősorban németből fordított: a középkortól kezdve a legmodernebb huszadik századi német költők műveit. Nemcsak szépen és híven, hanem filológiai átéltséggel fordította le Hölderlin egyik — többek által is lefordított — fontos versét: *Az élet fele* címűt. Bravúrosak Walther von der Vogelweide fordításai, Goethétől az *Orfikus ősigék*, Rilke *Nyolcadik duinói elégiája*, Nietzsche, Trakl, Morgenstein, Celan és mások néhány versének fordítása. A ma olyan

neves és nagyon modern Hans Magnus Enzensbergertől is fordított. De meglepő, hogy olasz költőktől is; — ő maga Chesterton *Lepanto* című versének lefordítását értékeli a legtöbbre. Fordításai szétszórtnan, különféle antológiákban láttak csak napvilágot. Ezek kéziratain ugyanaz a műgond figyelhető meg, mint saját verseinél: változatok, javítások, újakezdekések. Vétek, hogy műfordításai összegyűjtve soha nem jelentek meg, pedig, ha prózai, drámai fordításaitól eltekintve (pl. Grillparzer *Medeájára* gondolok) csak lírai versfordításait szednénk össze, szép, kerek kötetet tenne ki.

Külön csoportot alkotnak a fondképző műismertetései, recenziói, — amelyekre részben már utaltam. A saját művek után következnek a Keresztury Dezsőről írt *cikkek, műismertetések* ill. *kritikák*, a vele folytatott beszélgetések, riportok. Ezek között több akad Zalaegerszeggel, szülővárosával foglalkozó, mert nem rejtegetnivaló, hogy „lokálpatrióta”: a szó legszorosabb értelmében. Saját művei között is meglehetősen sok az erre a tájra vonatkozó írás, amint igen szeretett vidék volt — és maradt — számára mindig a Balaton is. A kéziratok ennek a nyomát is őrzik. Megtudhatjuk a fondból, hányszor és hányféle-képpen foglalkozott ezekkel a tájakkal.

A szabályzat logikus rendezési elvét követve csak ezután kerül sor a hatalmas levelezésanyagra. Az a körülmény, amiről már szó volt, hogy a fond évente gyarapodott, gyarapodik, leginkább — ezt is említettem — a levelezés elrendezését érintette. Arra is utaltam, hogy a fondot tanulmányozónak leginkább itt kell figyelnie a „Folytatások”-ra, illetve használnia a folyamatosan kiegészítendő levelestári cédulakatalógust. Magáról erről a levelestárról nyugodtan elmondhatjuk: valóságos kincsesbánya. Talán csak az látszik anomáliának benne, hogy nem selejteztük ki jelentéktelen személyek sokszor semmitmondó leveleit, üdvözlőlapjait, mert a rendezés kezdetekor az az elv uralkodott: fontos személyre vonatkozó minden közlemény idővel múzeális értékű, kortörténeti dokumentummá válik. Ez részben máris beigazolódnak tetszik, amennyiben figyelemreméltó jelenségre utal: a fond-alapítót nemcsak barátai, munkatársai, kiemelkedő személyek és intézmények keresték meg levelükkel, hanem egyszerű, ismeretlen tisztelők vagy éppen segélykérők is, a legkülönbélebb ügyekben.

A levelezés legértékesebb része természetesen a magyar és külföldi tudósok, szépírók, művészek, politikusok levélanyaga. Tartalmukból sok esetben — ha egyúttal baráti levélről volt szó — a címzett munkásságára vonatkozó értékes adalékokra is bukkanhatunk. Mint minden korban, most is szívesen osztja meg egy szerző készülő új munkájának terveit szakértőnek — vagy megértőnek — érzett baráttal, aki vagy érdemileg is hozzá tud szólni ahhoz, vagy csak egyszerűen reagál rá, alkata, felfogása szerint. Az ilyen levél mindenképpen értékes fogódzót nyújt a szerző valamilyen munkájának keletkezési idejét, sorrendjét, esetleges végrehajtott változtatásait illetőleg. Egyáltalán nem érdektelen jelenség ez a modern filológiai (esetleg keletkezéstörténeti) kutatások korában sem, amint nem volt elhanyagolható a múltban sem. Egyébként nem újkeletű műfaj

neves kortársak levelezésének kiadása, hiszen a forrásértéken kívül az ilyesmi magában is érdekes olvasmány. Keresztury Dezső levelezése sok ilyen lehetőséget tartogat a leendő kutatók számára. Egyes személyek leveleiből egész életpályák kiolvashatók. De fényt vet a levél bizonyos levélírók jellembeli tulajdonságára is: a hűség vagy hálátlanság képe sokszor írásos alakban jelentkezik, — amire a levélíró nem is gondolt. De a zaklatott század politikai arculata is kirajzolódik a levelekből. Található a fondban börtönből kicsempészett, hártavékonyaságú papírra írt ceruza-írással levél éppúgy, mint vidám útbeszámoló, családi eseményekről szóló híradás — de panaszos vagy pamflet jellegű levél is.

A legnevezetesebb levélírók elsősorban a magyar szellemi élet kiemelkedő egyéniségei: Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Kodály Zoltán, Szekfű Gyula, Horváth János, Pais Dezső — és sokan mások. Leveleik között vannak hivatalosak és baráti hangúak is. A felsoroltak legtöbbjétől sok levelet őriz a fond: velük meleg baráti szálak fűzték össze a címzettet. Némelyik levélnek érdekes vagy néha humoros háttere van, amit persze maga a levél nem fed föl. Keresztury Dezső mesélte el pl. azt, mire vonatkozik Kodály egyik levelében ez a mondat: „Nagy örömet hirdetek nektek! Megérkezett Bli!”... (A magyarázat nem tartozik feltétlenül ide, de nem anekdota, hanem tény, ami mögötte van.)

Érdekes megfigyelni, hogyan kezdődött egy-egy levelezés „hivatalos” hangnemben, hogyan változott át fokozatosan egyre közvetlenebbé, barátiabbá a levél tónusa. Igen nagy kár, hogy nincsenek meg — vagy csak töredékesen és egyes személyek esetében — Keresztury Dezső levélválaszai. Azok csak szerencsés esetben maradtak meg, mint autográf levélfogalmazványok vagy mint diktált levelek indigóval — titkárnői rutinból — elkészített másolatai. Sokszor még ezek is hasznosnak bizonyultak. Még szerencsésebb eset, amiről már szóltam, ha neves személynek az OSzK Kézirattárába került fondja vagy csak levelezésanyaga tartalmaz Kereszturytól származó leveleket. Más kézirattárakba került levelekkel — vagy magántulajdonban maradtakkal — nehézségek szoktak lenni, nem könnyű vagy nem is lehet hozzájuk férni.

A fontos, neves, közismert levelezőtársak mellett — akiknek leveleivel előbb-utóbb foglalkozik a kutatás — kiugróan érdekes és már mennyiségével is figyelmet kelt Szita József 489 levele, illetve levelezőlapja. Szita József neves női szabó volt, világotjárt autodidakta, érdekes alakja többek között a pesti Belvárosnak. Keresztury Dezsővel való barátsága 12–14 éves gyerekkorukra nyúlt vissza. A fiú tördemici volt, nagyszülei, Csepregiek (Keresztury a *Dunántúli hexameterek*ben állított emléket nekik) viszont Nemesgulácson laktak, a szerző gyermekkorának boldog színhelyén. A kis Józsi, mikor nagyszüleinél volt, szívesen járt Kereszturyékhoz játszani. Egyszer éppen a házivarrónó dolgozott a háznál, a gyerek érdeklődve figyelte, maga is próbálgatott varrni. Kiderült, hogy jó ízlése és kitűnő kez ügyessége van. „Ezt a gyereket taníttatni kelle-ne” — mondta Kereszturyné, s ezzel el is döntötte a fiú sorsát. Szita József nemcsak híres és kiváló női szabó lett, hanem kalandos volt a sorsa is. 1922

és 1926 között Párizsban tanulta a mesterséget, különböző francia szaktanfolyamokon. 1926-ban került Berlinbe, 1930-ban New Yorkba, 1933-tól Németországban élt, Kölnben, majd véglegesen Münchenben telepedett le. Közben haza-hazajárogatott, meg a világot járta. A történelem viharai őt is többször megtépázták: itthon — mert itt is volt neves szalonja, ahol főleg a művészvilág hölgyeinek dolgozott — kétszer is teljesen tönkrement, mert mindenét elvették, de mindig újra talpraállt. Levelezése főleg azért érdekes, mert gyermekori pajtása példáját, útmutatásait követve igyekezett mindig művelni magát: múzeumokba, képtárakba, színházba, hangversenyekre járt, sokat olvasott, — és ilyen élményeiről színesen és hosszan számolt be mindenhol, ahol csak megfordult. Amellett levelei sokszor önvallomás jellegűek. Az is látszik belőlük, hogy nyitott szemmel járta a világot, több lett, mint jó mesterember, akit csak szakmája érdekel. Végakarata szerint halála után ólomkoporsóban hazahozták, faluja temetőjében pihen. Keresztury Dezső búcsúztatta, és *Hazatért c.* versében (*Pásztor*. Magvető Kiadó, 1982.) állított emléket neki. Mivel külföldön halt meg, család nélkül, hagyatékának nem volt igazi gondozója. Itthoni rokonait csak anyagi javai érdekelték. Így kallódtak el azok a levelek is, amelyeket Keresztury Dezső írt neki, pedig ebben az esetben is igen érdekes lenne a levélpárosok összeállítása.

Érdekesek és a szerző életére, tevékenységére vonatkozóan forrásértékűek bizonyos kiadói vagy kiadásokkal kapcsolatos levelek, különböző magyar vagy külföldi kulturális intézményekkel folytatott levelezés. Nem elhanyagolható része a fondnak számos közérdekű, vagy a fondalapító személyére, működésére vonatkozó újságkivágat, — mint amilyenekről miniszteri korszakáról szövege már megemlékeztem. Az ilyen kivágatok, megőrzött másorlapok, meghívók stb. nagy része — külön keresés nélkül, amire sokszor sor sem kerülne, mert a kutató nem is tud létezésükről, illetve az eseményről — kiegészíti a szerzőre vonatkozó ismereteinket, segít a feltáró munkában, — kor- és eseményfelidézésként értéke van.

Fond a fondban

Ennek tekinthető Keresztury Dezsóné, Seiber Mária hagyatéka. Gyermekkorától kezdve vannak itt igen különféle írásos, rajzos, fényképes emlékek, névjegyek, levélpapírok, monogramok, iskolai illetve zeneakadémiai bizonyítványok, a fiatal lány táncrendjei, és főleg gazdag családi és baráti levelezése. Levelezőpartnerei nemcsak barát nők és rokonok voltak, hanem igen sok neves ember, főleg muzsikusok. De részt vett Kereszturyné férje munkásságában is: pl. készítettek közösen műfordítást (Maeterlinck: *Pelléas és Melisande*), de önálló műfordításai is voltak. Egy darabig hozzájárult az Arany kritikai kiadás munkájához is. Ifjúkori zenei tevékenységét másorlapok bizonyítják, berli-

ni munkásságát — ő is tanított magyar nyelvet a Berlitz-iskolában — hozzá írt levelek. Már volt szó róla, de nem tartom szükségtelennek újra megemlíteni, hogy a 177. fond gondos és gazdag „kiváogat-gyűjteménye”, amely annyi hasznos értesülést tartalmaz, kizárólag az ő érdeme. A legtöbb esetben gondosan keltezte is kivágatait, ami nélkül azok értéke kisebb lenne, vagy legalábbis nem könnyítené meg annyira a kutatómunkát, mint amennyire így megtörtént.

Kerültek a fondba mások művei is: általában gépiratok, de értékes kéziratok is, különnyomatok, sőt rajz- és kottaanyag baráti szerzőktől. Ezek néha nem különültek el a levelezéstől: a Sao-Paulóban élő Mágori-Vargha Béla például terjedelmes, mérhetetlen honvágyról árulkodó leveleiben többször is küldött rajzokat, nem is keveset. (Munkásságával évek óta foglalkozik egy művészettörténész kutató, akinek kitűnő forrásanyaga ez a levéláradat, amelybe Keresztury Dezső külön engedélyével betekinthes.)

Vannak itt egyelőre bizalmasan kezelendő — egy esetben lepecsételt — írások is más személyektől. A jövő kutatóira várnak. Egyébként a fondképző engedélyével már többen használhatták a 177. fond anyagát munkájukhoz. Legutóbb — ezt említettem — kandidátusi értekezés készült Keresztury Dezső kultuszminiszteri működéséről. Néhány évvel előbb Németh László egyik leánya keresett és talált itt édesapja levelezésének kiadásához bőséges anyagot, s készülöben van egy újabb munka Kodály Zoltánról, amelyhez szintén gazdag forrásanyaggal járul hozzá Keresztury Dezső fondja. De nélkülözhetetlen ez a fond a folyamatban lévő Babits kritikai kiadás elkészítéséhez is. Már szó volt Keresztury Dezső szerepéről a Babits-hagyaték megszerzésével kapcsolatban, arról is, hogy ő lett a Babits-kuratórium elnöke, de őriz a fond Babits-leveleket is, és Keresztury sok fogalmazványát — prózát és verset — a szeretve tisztelt költő-elődről.

Túlzás nélkül állítható, hogy ez a gazdag — és még egyre gazdagodó — szeretőgazó irodalmi fond élettörténeteket is rejt magában, nemcsak tulajdonosáét, azaz alapítójáét, hanem számos más szereplőét is, akik köréhez tartoznak vagy tartoztak. Ismétlem, hogy összefüggéseiben különösképpen fontos forrás lehet neves kortársak munkásságának tanulmányozásakor. Összeállítható belőle egy korszak — jóformán az egész huszadik századi Magyarország — világa, kultúrtörténete.

Előrendezett állapotban még igen sok idetartozó anyag található az adományozó lakásában, főleg olyasmi, amin még dolgozik vagy amivel tervei vannak. Külön történet lehetne sokezer kötetes védett könyvtárának sorsa: a védetté nyilvánítás okirata is a fondban van. A könyvtár egy része — igen terjedelmes része — dedikált példány, amelyeket Keresztury Dezső meg kíván tartani. De sok ládányi, értékes könyve költözött már — és költözik folyamatosan — szülővárosába, Zalaegerszegre, a Keresztury-házba, amelyet édesapja emlékére szép antik bútorokkal be is rendezett. Ennek az adománynak is megvan a gondozója, őre — remélhetőleg biztosított jövőbeni sorsa is. Erre a tényre nem

a fonddal, hanem létesítőjének személyével kapcsolatban tartottam szükségesnek utalni. Személy és olvasmányai: könyvtára — valahogyan mindig összetartoznak. Ez közhely talán, de több is annál, amint ezt már számos eset megmutatta.

Záradéku meg kell említeni, — bár az elmondottakból tulajdonképpen már kiviláglott —, hogy ez a fond fontos hungarikum-jelleget hordoz.

Feldolgozásából nagyon sokat lehet — lehetett — tanulni. Valószínűleg — és remélhetőleg — még sok további örömteli munkát tartogat a továbbiakban is. Nem mentegetőzésül, hanem az igazság kedvéért kell megjegyeznem, hogy az eddig elvégzett odaadó munka mellett bizonyára ebben a fondban is van — maradt — hiba: tökéletes feldolgozás biztosan nincsen. De hadd fogalmazzam meg azt, amit nagyon fontosnak érzek: kell, hogy legyen minden ilyen munkában bizonyos kettős — vagy kétirányú — felelősségérzet. Érezzen felelősséget a könyvtáros illetve kéziratáros a rábízott fond szerzője, a fond-alapító személye, de ugyanúgy a leendő kutatók iránt is! Törekedjék a lehető legpontosabb feldolgozásra, de információ-közlésre is! A Kézirattárban végzett munkánk bizonyos szolgálat: kutatók, olvasók, esetleg csak komolyabb érdeklődők tájékoztatása. Ez semmiképpen sem kicsi — és nem elhanyagolható feladat.

MONOSTORI, KLÁRA

Le fond de Dezső Keresztury à la Bibliothèque Nationale Széchényi

L'étude rend compte de l'histoire, des circonstances de la création, des caractéristiques, de la structure et du contenu de ce fond. L'académicien Dezső Keresztury qui, après 1945, était de directeur du Collège Eötvös, puis ministre des cultes, travaillait, après „l'année du tournant”, d'abord à la Bibliothèque de l'Académie, plus tard, à partir de 1950, à la Bibliothèque Nationale Széchényi. Après sa retraite en 1975, il s'est décidé de remettre ses manuscrits, ses documents et sa correspondance à la Bibliothèque Nationale Széchényi. Cette donation était sans exemple, parceque le donateur est devenu par là un des mécènes de la Bibliothèque Nationale. Étant donné qu'à cette date, il n'y avait pas de possibilité de créer une donation, il a stipulé la somme du prix d'achat fixé par la bibliothèque en guise de capital de donation en faveur de la Bibliothèque Nationale, sous la condition que la bibliothèque employe les intérêts légaux à récompenser annuellement deux de ses collaborateurs pour leur rendement scientifique. Par là le fond de manuscrits de Dezső Keresztury n'enrichit pas seulement la collection du département des manuscrits de la bibliothèque par un matériel de source très important, — l'étude en donne une analyse approfondie —, mais en même temps il soutient le travail scientifique et l'évolution de ces bibliothécaires aussi.